

M. Aydın Turan

**"KAFKASYA KOMİTESİ" İLE "TÜRKİYE'DEKİ KUZEY KAFKASYA SİYASİ GÖÇMENLERİ KOMİTESİ"
ÜZERİNE BAZI KAYNAKLAR: GOTHARD JASCHKE'NİN BİR MAKALESİ**

Alman oryantalist Gothard Jasckhe'nin, "1916 Lozan Kongresi'nde Rusya Mahkumu Milletler" başlıklı ilginç çalışması, yüzyılımızın ilk çeyreğindeki Kafkasyalı göçmenlerin faaliyetlerine belli bir perspektif sağlaması bakımından önem taşır. Sözkonusu çalışma, "Severnıy Kavkaz" (*Şimali Kafkasya*) adlı mülteci mecmuasında yayımlanan bir makale üzerine kaleme alınmıştır. Jasckhe, çalışmasının ilk satırlarında bu makaleye gönderme yaparak, "Rusya mahkumu milletlerin" Avrupa sahnesindeki faaliyetlerinden kesit verir. Bugün, gerçek kimliğini bilmediğimiz, "Yeni Muhacir" mahlası kullanan biri tarafından yazılan "Eski Şimali Kafkasyalı Muhacirlerin Ortak Kafkasya Kurtuluş Hareketinde Rolü" başlıklı yazı, ikinci elden kaynak olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kafkasya diasporasının aktivitelerine kısmi değinmeleriyle, bir anlamda Gothard Jasckhe'nin yazısına vesile olmuştur.

"1916 Lozan Kongresi'nde Rusya Mahkumu Milletler" başlıklı çalışma önce Türkçe olarak "Vperıyod" (*İleri*) (Varşova, 1937, No:2-4, s:8-13); daha sonra ise Rusça "Poraboşçenniye Rossıyey narodı na Lozanskom kongresse 1916 goda" başlığıyla "Naş Kray" (*Ülkemiz*) (Varşova, 1937, No:1-2, s:18-23) adlı mecmualarda bazı küçük farklılıklarla yayımlanmıştır[1]. "Vperıyod" yönetimi, kendilerine ulaşan bu makale için Jasckhe'ye şükran duygularını dile getirirken, onun Kafkasya davasını Alman çevrelerinde samimi hisle propogandaya çalıştığını hatırlatmaktadır:

"Derc ettiğimiz bu makalenin müellifi, tanınmış Alman Şarkiyatçılarından Profesör Dr. Gothard Jaschke, Rusya mahkumu müslüman halklarının bilhassa Kafkasya milletlerinin sınanmış bir dostudur. Bu makaleyi daha fazla bir memnuniyetle derc ediyoruz, çünkü mezkur yazı haddi zatında bu vadide ilk bir teşebbüs olup, mahkum milletlerin Rusya ile mücadele tarihinin hemen hemen hiç de tetkik edilmemiş ve okurlarımızca pek de bilinmeyen sayfalarını tenvir etmektedir. İleriki nüshalarımızın birinde makalenin Rusça tercümesi dahi derc edilecektir. Fırsattan bilistifade Prof. Dr. G. Jaschke'ye, haklı davamızı Alman mehafilinde samimi bir hisle ve yorulmadan propogandaya çalıştığı için candan teşekkürlerimizi bildiririz"[2].

Gerçekten de Jaschke'nin bu yazısı, halen yeterince işlenemeyen bir dönemde, Rusya müslümanlarının, bu bağlamda da Kuzey Kafkasya diasporasının Avrupa platformundaki politik girişimlerine ışık tutabilmektedir. Bununla birlikte, onun ifadeleri, "Kafkasya Komitesi"ne ilişkin "Yeni Muhacir"ın isim zikretmeksizin gönderme yaptığı kaynağı görmediği kanaatini uyandırmaktadır. Sözkonusu kaynak ise, "Aperçu Historique sur les Ciscauciens pendant la Guerre Mondiale" başlığıyla, "Türkiye'deki Kuzey Kafkasya Siyasal Göçmenleri Komitesi"nin yayını olarak 1918 yılında İstanbul'da basılmıştır. Künyesinde kaydedilmemesine rağmen, kitabın Osmanlı siyasal hayatının renkli simalarından Hüseyin Tosun Bey (Şaplı)[3] tarafından kaleme alındığı kabul edilmektedir. Bahsedilen bu eser, Kuzey Kafkasya'nın XIX. yüzyılda doruk noktasına ulaşan direnişini, Şubat 1917 ihtilali sonrası siyasal atmosferini, yapılaşma hedeflerini ve politik ittifaklarını, öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki muhacirlerin Kafkasya'nın geleceğine ilişkin projeksiyon ve girişimlerini aydınlatan önemli bir kaynak sayılır.

Jaschke'nin aksine, Alexandre Bennigsen'in, "Islam in the Soviet Union"da "sadece Rus aleyhtarı konuşmalar yapıldığını" kaydederek ehemmiyet vermediği "III. Milliyetler Konferansı"[4], gerçekte Rusya mahkumu milletlere mensup siyasiler için önem taşır. Belçikalı Paul Otlet öncülüğünde 1911'de oluşturulan "Union des Nationalites"ın (Milletler Birliği) 1912 ve 1915'te toplanan ilk iki kongresine katılmayan bu simalar, Lozan'da düzenlenen üçüncü toplantıya kalabalık heyetlerle iştirak ederek tezlerini sunmuşlardır[5].

"Kafkasya Komitesi"nin gerek kuruluşuna, gerek çalışmalarına ve gerekse dağılmasına ilişkin sağlıklı bilgilerden mahrumuz. Ancak, yine "Aperçu Historique sur les Ciscauciens pendant la Guerre Mondiale"de verilen yüzeysel açıklamalar, komitenin ağırlık merkezinin, II. Meşrutiyetin ilanını takip eden günlerde açılan "Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti" (ÇİTC) (Ağustos 1908) olduğunu göstermektedir[6].

Diaspora yazınında özellikle 1953-1970 döneminde yayımlanan bazı periyodiklerde yer alan sınırlı sayıda, fakat belli bir sistematikten mahrum, çoğunlukla da anakronik açıklamalar, araştırmacıları

rahatlıkla hatalı istikametlere sürükleyebilir. Şayet bu tarz yazılara güvenilebilirse, Müşir Fuad Paşa, Dr. İsa Ruhi Paşa, Hüseyin Tosun Şaplı, Aziz Meker, Hüseyin Şemi Tümer (Seyin Tıme), Mustafa Butbay, İsmail Haşık gibi simaların katıldıkları bir toplantıda "Osmanlı hükümeti ile temas ederek Rus egemenliği altında inleyen Kafkasya'nın istiklale kavuşması için yardım talebinde bulunulması" karara bağlanmış, Harbiye Nazırı ve başkomutan Enver Paşa ile Talat Paşa, alakadar oldukları bu düşünceye belli bir form verilmesi için Şark İşleri Müdürü Ali Baş Hamba ile teması uygun bulmuş, nihayetinde Osmanlı hükümetinin desteğiyle Kafkasya'da dört hükümetten (Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) müteşekkil konfedere bir devlet kurulmasına karar verilmiştir[7]. Bu yazıda toplantıya katıldıkları zikredilen isimleri doğrulatacak başka bir kaynağa şimdiye dek rastlayamamakla birlikte, verilen içerik Hüseyin Tosun'un aktardıklarıyla gelişmemektedir.

Bu noktada, muhacirlerin Kafkasya'nın siyasi geleceğine ilişkin girişimlerinin, I. Dünya Savaşı sırasındaki dünya ve bölge dengelerindeki farklılaşmalar, Osmanlı siyasetindeki eğilimler ve "geleneksel" Türk-Rus çekişmesini merkezinde belirginleşmeye başladığı söylenebilir. "Kafkasya Komitesi" bu genel atmosfer içinde doğmuş ve kısa bir çalışma dönemini takiben dağılmıştır. Kesin tarih verebilmek mümkün olmamakla beraber, komitenin 1915 Eylül'ünde faaliyete geçmesi güçlü bir ihtimaldir. Osmanlı yönetiminden "sınırları da tesbit edilmek üzere" "müstakil bir Gürcistan"ın kurulması için Leo Kereselidze başkanlığındaki "Milli Gürcü Komitesi"nin Eylül 1914'de yardım istediği, bu diyalogun ancak 16 Eylül 1915'te Enver Paşa'nın oluruyla neticelendiği, yanı sıra görüşmelerde Gürcü teşkilatını George Macabelli'nin temsil ettiği[8] dikkate alınırsa bu tarih akla daha uygun gelmektedir.

"Kafkasya Komitesi"ne mensup bir heyet, "Rusya Mahkumu Müslüman Türk-Tatarların Hakkını Müdafaa Komitesi" ("Türk-Tatar Heyeti") ile eşzamanlı olarak İttifak devletleri nezdinde girişimlere başlamıştır. Aralık 1915'te Müşir Fuad Paşa'nın başkanlığında yola çıkan heyete Gürcüleri temsilen Macabelli, Kamil Toghridze; Azerileri temsilen Selim Bey Bebutof, Kuzey Kafkasyalıları temsilen İsa Paşa ve Aziz Meker Beyler iştirak ederek, Berlin ve Viyana'da "Kafkas halkının dayanılmaz durumunu ve Rusya'nın boyunduruğundan kurtulma arzularını" anlatmıştır. Yine, Hüseyin Tosun'un kaydettiğine göre, "Kafkasya Komitesi" heyeti, Ocak 1916'da Rusya'dan bağımsız, dört devletten müteşekkil "Kafkasya Konfederasyonu" projesi ile ilgili memorandumu Berlin ve Viyana hükümetlerine sunarak maddi-manevi destek talep etmiş, Alman ve Avusturya-Macaristan hükümetleri ise bu "taleplere sempaticlerini" dile getirmekle yetinmişlerdir[9].

Diaspora yazınında "Kafkasya Komitesi"nin Ocak 1916 - Haziran 1916 arasındaki pozisyonuna dair hiç bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak, komitenin "kısa yaşamı"nın Haziran 1916'dan önce tamamlandığı anlaşılmaktadır. Hüseyin Tosun, "Gürcülerin Almanlardan, Azerilerin de Türklerden destek sağlamak" üzere bir ayrışma yaptıklarını, bunun üzerine "Kafkasya Komitesi"nin "Türkiye'deki Kuzey Kafkasya Siyasi Göçmenleri Komitesi" adı altında çalışmalarını sürdürdüğünü anlatır[10].

"Türkiye'deki Şimali Kafkasya Siyasi Muhacirleri Komitesi" mensupları 27-29 Haziran 1916 arasında toplanan ve "ezilen 23 halkın temsilcilerinin iştirak ettiği" "III. Milliyetler Konferansı"nda diğer delegeler gibi, "barbar" ve "halkların özgür gelişimini engellemeye eğilimli" Rusya'nın iç ve dış politikalarını eleştirmişlerdir. Jascke sözkonusu komitenin benzerlerine nazaran "pratik siyasi konsepsiyona sahip" bulunduğunu, "sadece Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılmasını değil", "müstakil Kafkasya'nın ileride siyasi idare şeklini" de ele aldığını ve "açıklıkla Kafkasyalı milletlerin siyasal birliğini, diğer bir tabirle bildiğimiz konfederasyon düşüncesini" öne sürdüğünü vurgulamaktadır [11].

Lozan'daki bu kongreye delege ya da izleyici olarak katılan Kuzey Kafkasyalıların kesin listesi de bilinmemektedir. Konuşma yapan Kuzey Kafkasyalılarından İsmail Bidanuk hakkında hiç bir biyografik malzemeye ulaşamamız kuşkusuz ki bir şanssızlıktır. Buna karşılık, Dağıstan'da doğan ve bir göçmen olarak geldiği İstanbul'da dini, kültürel ve siyasi faaliyetler sergileyen Seyyid Tahir hakkında bilinenler daha fazladır[12]. Muhaceretteki Kuzey Kafkasya örgütlerinin aktif elemanlarından olan Aziz Bey (Meker) [13] de kongrede bulunmuş, toplantı sonrasında Yusuf Akçura ile birlikte, o dönem Zürih'te yaşayan Bolşevik lider Lenin'le görüşmüştür[14]. Jaschke'nin makalesinde, Seyyid Tahir'in nutkunu takiben Polonyalı delege Lempick'in kongre üyelerine hitaben "Her milletin kendine ait milli kahramanları vardır ki, bütün Kafkasya'nın milli kahramanı ise Şeyh Şamil'dir. Torunu bugün aramızda bulunan bu büyük ve seçkin vatanseverin hatırasını hürmetle analım..." sözleriyle kastettiği şahıs, muhtemelen Cenevre'de öğrenimini sürdüren Şamil (Şaplı) Bey'dir[15]. Bu isimler

haricinde, Rus ordusunda subayken Osmanlı İmparatorluğu'na iltica eden Dağıstanlı bir göçmen olan Ahmed Saib'in (1859-1920) de[16] "III. Milliyetler Konferansı"na katıldığı, Fransız Dışişleri Arşivi'nde bulunan bir rapora dayanılarak Georgenon'un yapıtında zikredilmektedir[17].

"III. Milliyetler Konferansı"na delege gönderen "Türkiye'de Şimali Kafkasya Siyasi Muhacirleri Komitesi"den günümüze, hepsi Hüseyin Tosun Bey tarafından kaleme alınan üç değerli kaynak ulaşmıştır. "Aperçu Historique sur les Ciscauciens pendant la Guerre Mondiale", (İstanbul, 1918), "Compte-Rendu des Assemblees des Peuples de la Ciscaucasie et de Leurs Travaux Legislatifs", (İstanbul, 1918) ve "Bibliographie de la Caucasia-I", (İstanbul, 1919).

Düzenlediğimiz bazı tamamlayıcı notlarla sunulan Jascckhe'nin çalışması, dolaylı olarak ilginç bir noktayı da gözler önüne sermektedir. Bu, büyük ölçüde günümüzü anımsatırcasına, XX. yüzyıl başlarında da "siyasal bağımsızlık" düşüncesinin Kuzey Kafkasya'nın henüz filizlenen "intelijansiya"sı tarafından değil, Rusya'nın Kafkasya'yı istila sürecinde Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalan Kuzey Kafkasyalı kitleler arasından çıkan simalar tarafından politik ideal halinde benimsenerek bir forma kavuşturulması ve uluslararası platformlara sürülmesidir.

DİPNOTLAR

[1] Bu yazıların yer aldığı "Vperiyod" (İleri) ve "Naş Kray" (Ülkemiz) adlı dergiler, Bolşevik rejimin tesisinden sonra ülkelerinden ayrılan Kuzey Kafkasyalı mültecilerin bir kanadınca Varşova'da yayımlanmıştır. Her iki dergi de, 1926 sonbaharında, "rejimi ne olursa olsun tarihi düşman" olarak kabul ettiği Rusya'yı parçalara ayırma politikasının önemli bir uzantısı halinde Polonya lideri Jozef Klemensk Pilsudski (1867-1935) tarafından sağlanan politik ve maddi destekle kurulan "Kafkasya Dağlıları Halk Partisi"nin (Narodnaya Partiya Gortsev Kavkaza) "yedekteki" yayınlarıdır. "Vperiyod"un ilk sayısı, 1937 Mayıs'ında, kimliği hakkında herhangi bir bilgidен mahrum olduğumuz Ali Mirza adlı redaktörün idaresinde yayımlanmıştır. KDHP yetkilileri, o dönem temel periyodik olan "Severnıy Kavkaz" (Şimali Kafkasya)ın 1934 sonbaharında tek parti dönemi Türkiye'sine sokulmasının yasaklanması üzerine isim, adres ve kimi zaman da sorumluları farklı bir dizi dergi kanalıyla yaşağı delmeye çalışmışlardır. Tunçay'ın kaydettiğine göre, yasaklanma gerekçesi "Türk-Sovyet ilişkileri aleyhine yayın yapmak"tır. "Vperiyod"un yanısıra "Put Svoda" (Hürriyet Yolu), "Borba" (Savaş), "Znamya Naroda" (Millet Bayrağı), "Naşa Tsel" (Bizim Dilek), "Buduşçeye" (Gelecek), "Natsionalnaya Mısl" (Milli Fikir), "Naş Kray" (Ülkemiz), "Golos Rodını" (Vatan Sesi), "Prızıv" (Çağırış) ve "Sem Zvezd" (Yedi Yıldız) gibi dergiler de belirttiğimiz türden yayınlardır. İlgili Bakanlar Kurulu kararında yer alan "Paris'te yarısı Türkçe, yarısı Fransızca yayımlanan Şimali Kafkasya" tanımlaması Türk yetkililerin doğruluktan uzak bilgilere sahip bulunduğunu göstermektedir. Zira, "Severnıy Kavkaz"ın merkez adresi Fransa'da gözükmesine rağmen, basım yeri Varşova olup, yayın dili de "Türkçe ve Rusça" idi. Dergide yayımlandığı sürece sadece iki metin Fransızca yayımlanmıştır. (1934 yılında Türk-Sovyet ilişkileri ve bahsedilen mecmuanın Türkiye'ye sokulmasının yasaklanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararına ilişkin bkz: Mete Tunçay - **Türkiye'de Sol Akımlar - II (1925-1936)**, BDS Yay., İstanbul, 1992, s:106-107. Ayrıca, bünyesinde sosyal demokrat ve liberal milliyetçi unsurları barındıran bir siyasal organizasyon olan "Kafkasya Dağlıları Halk Partisi"nin kökenleri ve faaliyetleriyle alakalı olarak bkz: M. Aydın Turan - **"Kuzey Kafkasya ve Rusya Müslümanlarının Öncü Aydınlarından Ahmet Tsalıkkatı"**, Tarih ve Toplum, İstanbul, 1996, No:153, s:48-57; M. Aydın Turan - **"Kuzey Kafkasya Mültecilerinin Batıdaki Çalışmalarından Bir Kesit: Kafkasya Dağlıları Birliği (Soyuz Gortsev Kavkaza)"**, Toplumsal Tarih, İstanbul, 1997, No:40, s:44-52; M. Aydın Turan - **"Promethe Hareketi'nde Kuzey Kafkasya Mültecileri: Kafkasya Dağlıları Halk Partisi (1926-1940)"**, Tarih ve Toplum, İstanbul, 1997, No:161, s:49-57 ve No:162, s:39-47.)

[2] Gothard Jascckhe - **"1916 Lozan Kongresi'nde Rusya Mahkumu Milletler"**, Vperiyod, Varşova, 1937, No:2-4, s:8.

[3] Biyografisi için bkz: Sefer E. Berzeg - **Gurbetteki Kafkasya - II**, Ankara, 1987, s:11-15.

[4] Alexandre Bennigsen - **Islam in the Soviet Union**, London, 1965, s:65

[5] Katılımcıların sundukları deklarasyonlar, daha sonra bir kitapta toplanmıştır: **Revendications des Nationalites Opprimees, Recueil des Memories, Rapport et Documentes presentes a la III. Conference des Nationalites**, Lozan, 1917.

[6] İmam Şamil ahvadının Koska'daki konağında biraraya gelen kalabalık bir topluluk tarafından temelleri atılan "Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti" kurulduğunda, Kuzey Kafkasya sürgününün ellinci yılı henüz tamamlanmamıştı. 1908 ve sonrası koşullarında hiç de yabana atılamayacak düşünceleriyle "geleneysel" sosyal yapının reformasyonu önerisini seslendiren cemiyet, katılımcılarının siyasal profili itibarıyla homojenlikten uzaktı. Yarım yüzyıla bile ulaşmayan bir

serüvende sadece kendi statülerindeki insanların değil, muhaceretteki kitlelerin de negatif içerikli değişimi, en azından dil erozyonu ya da coğrafya şuurundaki kaymalar, imparatorluğun asker / bürokrat tabakasına entegre durumdaki "aydınlar"ı fazlasıyla rahatsız etmişe benzemektedir. Kendini aşabilme vasatından uzak, kırsal özelliklerin hakim olduğu toplumsal yapının yine kendi dinamikleriyle "badire"yi atlatabilecek formüller üretemeyeceğine dair oluşan kanaat, manüplasyonlarla toplumsal değişmeyi kontrol etme ya da "planlı değişim" anlayışını güçlendirmiştir. Eriyen Kuzey Kafkasya dillerinin yazıya aktarılacak kitaplar basılması, anavatana eğitimciler gönderilerek okullar açılması, tarıma dayalı ekonomiye yeni teknik ve teknolojilerin montelenmesi, küçük sanayi işletmelerinin hedeflenmesi, merkantil hayatın inşası gibi konuları işleyen metinler, aynı zamanda Kafkasya ile alakalandırılan projeler demeti olarak yorumlanabilir (Sözkonusu metinlere örnek olarak "Çerkes İttihad ve Teavun Cemiyeti Talimatnamesi", "Çerkes Teavün Cemiyeti'nin Beyannamesi", "İstanbul'da Kafkasyalılar Arasında Neşr-i Maarif Cemiyeti Programı", "Çerkes Kadınları Teavun Cemiyeti Nizamname-i Esasisi", "Kafkas Teali Cemiyeti Nizamnamesi" verilebilir. (Bkz: Sefer E. Berzeg - **Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler**, Ankara, 1985, s:10-35). Ayrıca ilginç iki metin için bkz: Vasfi Güsar - **"Çerkes Teavün Cemiyeti (Çerkes Yardımlaşma Derneği"**, Kafkasya Kültürel Dergi, Ankara, 1975, No:47 ve Berat B. Bir - **"Şimali Kafkas Cemiyeti ve Şubelerine Gönderdiği 1919 Tarihli Bir Talimatname"**, Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi, İstanbul, 1988, No: 68-70, s:14).

[7] Bkz: **"Açıklama"**, Yeni Kafkas, İstanbul, 1957, No:3, s:7. Mustafa Butbay'ın anılarında ise, siyasi sayılabilecek çalışmaların kapalı yapıldığı, kendilerinin bu tür faaliyetlere katılmadıklarını ima edilmektedir (Bkz: Mustafa Butbay - **Kafkasya Hatıraları**, (Haz: A.Cevdet Canbulat), TTK Yay., Ankara, 1990, s:2. "Yeni Kafkas"taki yazıya ihtiyatla yaklaşmamızın bir nedeni de, Şamil Şapli'nin "1917'de Şimali Kafkasya hükümetinin İsviçre'deki diplomatik temsilcisi" olduğuna ilişkin doğruluktan uzak nottur. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 11 Mayıs 1918'de ilan edildiğine göre, 1917'de onun "hükümeti"nin "diplomatik temsilcisi" olması mümkün değildir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Şamil Şapli sonradan, yani 1918'de "Şimali Kafkasya Cemiyeti"nin temsilciliğini yapmıştır.

[8] Gothard Jaschke - **"Der Turanismus der Jungtürken"**, Die Welt des Islams, Berlin, 1941, s:13'ten Akdes Nimet Kurat - **Türkiye ve Rusya**, A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara, 1970, s:499.

[9] (Hüseyin Tosun Şapli) - **Aperçu Historique sur les Ciscaucasiens pendant la Guerre Mondiale**, Publie par le Comite de bienfaisance des Emigres Politiques de la Ciscaucasie en Turquie, İstanbul, 1918, s:15.

[10] (Hüseyin Tosun Şapli) - **a.g.e.**, s:15.

[11] Gothard Jaschke - **"1916 Lozan Kongresi'nde Rusya Mahkumu Milletler"**, Vperiyod, Varşova, 1937, No:2-4, s:10. (Jaschke "23 halkın temsilcisi"nden bahsederken Hüseyin Tosun Bey "27 halkın temsilcisi"nden bahseder).

[12] Erel'in kaydına göre, Seyyid Tahir Dağıstan'ın Rükkal köyünde doğmuş, göçmen olarak geldiği İstanbul'da gerek çevresine, gerekse kendisi gibi muhacir olan Kafkasyalılara yardım etmekle hayatını geçirmiş, müşfik ve nazik bir alimdi. "Çin Vaizi" diye de tanınan Seyyid Tahir 1957 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. "Kafkas Teali Cemiyeti" (1920-1925) kurucuları arasında bulunan Seyyid Tahir, 1922'den Kasım 1927'ye kadar 15 günde bir yayımlanarak 100 sayı çıkabilen, Sovyet ve İran hükümetlerini hedefleyen sert eleştirilerin yer aldığı "Yeni Kafkasya"nın ilk imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü idi. (Berzeg bu mecmuanın "1923-1928 arasında 205 sayı" çıktığını ifade etmektedir.) 1926 yılında şapka kanununa muhalefet ettiği gerekçesiyle tutuklanan Seyyid Tahir, İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmış, tutuklanmasını takip eden günlerde de "Yeni Kafkasya"da künye değişikliğine gidilmiştir. (Bkz: Şerafettin Erel - **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul, 1961, s:249; Sefer E. Berzeg- **Kafkasya ve Çerkesler Bibliyografyası**, Samsun,1996, s:98 ve Yavuz Akpınar - **"Mehmet Emin Resulzade"** - Mehmet Emin Resulzade - Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti, İstanbul, 1990 içinde s:XX).

[13] Biyografisi için bkz: Sefer E. Berzeg - **Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü**, Samsun, 1995, s:178-179 ve Sefer E. Berzeg - **Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri II**, İstanbul, 1990, s:19-20. Meker hakkındaki ilginç bazı yorumlar da, kontrolsüz psikolojiye sahip Rıza Nur tarafından yapılmıştır. Bkz: **Dr. Rıza Nur'un Moskova - Sakarya Hatıraları**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991, s:261.

[14] Aziz Meker'in Lenin'le yaptığı bu görüşmeye ilişkin haber, 1917 Bolşevik ihtilali sonrasında, "Darülmuaalimin-i Aliyeden olup, İsviçre'de bulunduğu müddetçe Lenin ile birkaç kere mülakat eden Aziz Bey'den alınan malumat" açıklamasıyla ve "Lenin ile Mülakat" başlığıyla Tasvir-i Efkâr'ın 20 Kanun-ı evvel 1333 (20 Aralık 1917) günkü nüshasında yayımlanmıştır. (Bkz: François Georgenon - **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, (çev:Alev Er), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, (2.B.), s:199-201; ayrıca haberin kısmi kaydı için bkz: Akdes Nimet Kurat - **a.g.e.**, s:329).

[15] Bu makalenin Rusça yayımlandığı "Naş Kray" (Ülkemiz) adlı derginin yönetimi, "Şeyh Şamil'in torunu" diye alkışlarla karşılan kişinin Said Şamil olduğuna dair not düşmüştür. Oysa bu şahsın, yüksek öğrenim için İsviçre'ye gönderilen (Science politique) ve "Milli Ajans"ın İsviçre muhabirliğini de yapan Şamil Şaplı (1891 Medine - 1957 İstanbul) olması gerçeğe daha uygun düşmektedir.

[16] Biyografisi için bkz: Sefer E. Berzeg - y.a.g.e., s:15.

[17] François Georgenon - a.g.e., s:197-198.

EK
GOTHARD JASHKE
1916 LOZAN KONGRESİ'NDE RUSYA MAHKUMU MİLLETLER

Kuzey Kafkasya milli kurtuluş hareketinin organı "Severnıy Kavkaz" (Şimali Kafkasya) dergisinin Aralık 1935 tarihli 20. sayısında şu bilgiyi okuyoruz (*):

"Eski muhacirlerimiz arasında Kafkasya kurtuluş an'anesi derin ve hakikidir. Unutmamalıyız ki, günümüzde ilk "Kafkasya Komitesi" eski muhaceretin girişimi ile meydana gelmiş ve o, bütün Kafkasya ölçüsünde beynelminel mahiyette ilk siyasi teşebbüste başlıca rolü oynamıştı. 1915'in Aralık ayında "Kafkasya Komitesi"nin aşağıdaki azadan ibaret bir heyeti Berlin ve Viyana'ya hareket etmişti: Heyet başkanı Mareşal Fuad Paşa (Kuzey Kafkasya), ve üyeler -Prens Macabelli ve Kamil Bey Togiridze (her ikisi de Gürcü), İsa Paşa ve Aziz Meker (Kuzey Kafkasyalı) ve nihayet Behbutof Selim Bey (Azerbaycanlı).

1916'nin Ocak ayında merkezi devletlere verdiği muhtırasında (1) bu heyet, Kafkasya milletlerinin ahvalini şerhederek, Kafkasya'nın kurtarılması ve dört devletten ibaret bir konfederasyon halinde kurulması için "Kafkasya Komitesi"ne yardım gösterilmesini rica etmişti."

Doğrudur, "Kafkasya Komitesi" kısa bir çalışma döneminden sonra dağılmıştır, fakat bu gelişme ilk Kafkasya birliğinin Kuzey Kafkasyalı katılımcılarının iradeleri dışında gerçekleşmiştir. Eski muhaceretin neşrettiği eserlerin birinde bu dağılma şu şekilde tasvir edilmektedir: *"Dünya savaşı sırasında Gürcülerle Azerbaycanlılar çekildikleri için komite adını değiştirmeye ve "Türkiye'de Şimali Kafkasya Siyasi Muhacirleri Komitesi" ünvanını almaya mecbur oldu. Gürcüler Almanya'dan, Azerbaycanlılar Türkiye'den yardım almak ümidiyle çekilmişlerdi"...* Bu komitenin temsilcileri 1916'da Lozan'da toplanan Milletler Kongresi'ne iştirak etmiştir. Kongre, Şamil geleneğinin takipçisi olarak addettiği heyeti coşkun tezahüratla alkışlamıştır.

"Kafkasya Komitesi"nin Berlin, Viyana, İstanbul ve İsviçre'de çalıştığı aynı senede, merhum Yusuf Akçura Bey tarafından İstanbul'da "Rusya Mahkumu Müslüman Türk-Tatarların Hakkını Müdafaa Komitesi" adıyla büyük bir siyasi teşkilat kurulmuştur. Bu komiteye Azerbaycan Türklerinden Hüzeyinzade Ali, Kırım Türklerinden Mehmet Esat Çelebizade ve Buharalı Mukımeddin Beycan Beyler dahildi. Bu faal üyelerden başka komitenin çalışmalarında Kafkasya Türklerinden diğer bir çok ünlü simanın, mesela Azerbaycanlı Ağaoğlu Ahmet Beyin payı da vardı. Komite mensupları Türkiye, Bulgaristan, Almanya, Avusturya - Macaristan ve İsviçre'de konferanslar vererek kamuoyunun dikkatini Rusya mahkumu Türklerin feci vaziyetine çekiyorlardı. Bu sıralarda, belirtilen komitenin en mühim çalışma ve girişimlerinden birini Aralık 1915'te "Pester Lloyd" gazetesi matbaasında basılan ünlü bir muhtıra (2) teşkil ediyordu. Kamuoyunu uzun müddet meşgul eden ve siyasi odakların ilgisini çeken bu muhtırada özetle şunlar kaydediliyordu:

"...Rusya, kendi tebaası bulunan Türk ve diğer müslüman halkların en doğal, meşru ve mukaddes haklarını zorla ellerinden almıştır. Onların kendi soydaşlarıyla her türlü temas ve ilişkileri yasaklanmıştır; mesela Kazanlı veya Kafkasyalı bir Türke, Türkistan ve Kırgız bölgelerinden mülk ve arsa satın almak kesinlikle yasaktır; Rusya'daki Türkler en mukaddes dini vazifelerini bile yerine getirmekten mahrum bırakılıyorlar, her çeşit kültürel ve milli eğitim imkanı onların elinden alınmıştır..."

Muhtıra *"...Elimizi göklere kaldırarak yalvarıyoruz, bizi Rus zincirinden kurtarınız!"* sözleriyle bitmektedir:

Şunu da kaydedelim ki, tam bir istiklal talebini içeren bu muhtıra Akçura - Hüseyinzade komitesi tarafından gerek bütün savaşılan devletlere, gerekse tarafsız Avrupa devletleri ile Birleşik Amerika

Cumhuriyetleri hükümetlerine verilmiştir. Fakat bu komitenin faaliyeti, bahsedilen muhtıra ile bitmemiştir. Tam tersine, komite üyeleri propagandalarını daha da genişletmeye çalışarak konferanslar tertip ediyor ve kamuoyunu Rusya esiri Türklerin durumlarıyla daha derinden bilgilendiriyorlardı.

Akçuraoğlu Yusuf Bey 12 Ocak 1916'da Berlin'de verdiği büyük bir konferansta (3) Rusya mahkumu Türklerin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki faaliyet arzu ve amaçlarını etraflıca izah ettikten sonra, Şehabeddin Mercani Zerdabi Hasan ve Gaspıralı İsmail Beyler gibi Rusya Türklerinin bu büyük ve tanınmış öncülerinin hizmet ve gayretlerini layıkıyla açıklamıştı.

Akçura komitesi bütün Rusya Türklerinin kurtuluşu gibi o zamanlar gerçekleşmesi pek de kolay olmayan bir meseleyi ele alması bakımından pratik siyasi bir konsepsiyondan tabiatıyla uzaktı. Buna rağmen Rusya Türklerinin beynelmînel boyutta bağımsızlığa doğru atılan ilk adım olması bakımından Akçura komitesinin tüm aksiyonları kuşkusuz dikkate değer, önemli bir girişimdi.

Akçura - Hüseyinzade Komitesi ile yanyana çalışan "*Kafkasya Komitesi*" ise, bilakis, belirlenmiş ve şuurlu siyasi bir program dahilinde faaliyetini sürdürüyordu. Bu komite özellikle Kafkasya'nın kurtuluşu meselesiyle uğraşıyordu. Kafkasya'nın bağımsızlığı gibi önemli bir mesele o zaman, elbette, siyasi ihtimallerin ön sırasında bulunan günün aktüel bir problemi olarak algılanmaktaydı. Türkiye bu meseleyle sıkı surette alakadar bulunuyordu. 11 milyonluk Kafkasya'da sadece 6 milyondan fazlasının Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan (Ermenistan'la Gürcistan'da bile yüzbinlere varan) ve Türkiye'nin Rusya üzerindeki zaferini dört gözle bekleyen bir Türklük olduğunu "*İttihad ve Terakki*" partisi elbette biliyordu. Ermeniler ayrı tutulursa, bütün Kafkasyalılar -Gürcüler de dahil olmak üzere- Rusya'nın yenilgisini yürekten arzu ediyorlardı. Rusya'nın iç durumundan mükemmel suretle muttali olan merkezi devletler çarizmin çökeceğini ve buna takiben Rusya'da büyük bir fırtına kopacağını kesinlikle tahmin ediyorlardı. Gerçekleşmesi kaçınılmaz olan böyle bir vaziyet karşısında gerek Türkiye, gerekse Kafkasyalılar için, ilk sırada Kafkasya probleminin günün aktüel meselesi haline geleceği belli idi. Mareşal Fuad Paşa başkanlığında çalışan "*Kafkasya Komitesi*", işte bu siyasi gerçek bakımından Türkiye ve Avrupa'da Kafkasya'nın kurtuluşuna yönelik şuurlu bir faaliyet ve propaganda yürütmekteydi. Kafkasya problemine ilişkin Macarca, Almanca ve Fransızca eserler çıkaran, basın vasıtasıyla iyi bir propaganda yürüten, savaşan ve tarafsız devletlere muhtıralar verip Kafkasya'nın istiklalini talep eden, Avrupa'nın mühim siyasi çevreleriyle temaslarda bulunan ve Kafkasya ile doğrudan gizli bir ilişki tesis eden Fuad Paşa komitesiyle bunun etrafında çalışan Kafkasyalılar (4), sadece Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılmasını değil, hatta bağımsız Kafkasya'nın gelecekteki siyasi idare şeklini bile düşünüyorlardı. Ve bu alanda artık açıklıkla Kafkasyalı milletlerin siyasi birliğini, diğer bir ifadeyle, bildiğimiz konfederasyon düşüncesini propoganda etmekteydiler.

Azerbaycanlılar Akçura Komitesinde çalıştıkları gibi (Hüseyinzade Ali Bey), "*Kafkasya Komitesi*"nde de az faaliyet göstermiyorlardı. "*Kafkasya Komitesi*" üyelerinden Azerbaycanlı Selim Behbud Bey (Behbulof) Bakü ve Karabağ'daki milli teşkilatlarla gizli ilişki kurmayı başarmış ve sonra belirli siyasi görevler için bir denizaltı ile Kafkasya sahillerinden Azerbaycan'a geçmişti. "*Kafkasya Komitesi*"nin faal döneminde Türkiye Ordusu'na (**) bilhassa Azerbaycan'dan gönüllüler akmaya başlamıştı. Gönüllülerin büyük bir kısmı genç Azeri aydınlarından ibaretti. Türkistan'daki meşhur isyanlar da bu zamanlara tesadüf ediyordu.

Yukarıda adı geçen başka bir Azeri de (Ağaoğlu Ahmet Bey) "*Kafkasya Komitesi*"ne resmen üye olmamasına rağmen dünya savaşında (***) Avrupa'ya yaptığı seyahatler sırasında Kafkasya problemini propaganda etmekten geri kalmıyordu. Hüseyinzade Ali Bey ile birlikte Ağaoğlu'nun savaş döneminde İsviçre'de Kafkasya Türklüğü namına çalıştığı malumdur. Bu iki Azeri Türkü vatanlarının kurtuluşu için Avrupa devletlerine muhtıralar verip Kafkasya Türklerinin gerçek vaziyetini aydınlatmaya çalışıyordu.

"*Kafkasya Komitesi*" ile Yusuf Akçura başkanlığındaki komitenin faaliyeti sırasında idi ki, makalemizin başında bahsedilen "*Lozan Milletler Kongresi*" gerçekleşmiştir.

Rusya'ya karşı yürüttükleri milli mücadelede gerek Akçura - Hüseyinzade ve gerekse Müşir Fuad Paşa komiteleri bahsettiğimiz meşhur "*Lozan Kongresi*" gibi çok mühim bir fırsattan da istifade ettiler ve burada başarılı çıkışlarda bulundular. Bu tavır Rusya mahkumu Türklerin beynelmînel ölçüde ve hem

de geniş bir Avrupa kamuoyu önünde ilk güçlü istiklal hamleleri idi. Acaba "Lozan Kongresi"nin önemi nedir?

Milletler problemini inceleme amacıyla 1911'de Brüksel Bibliografik Enstitüsü direktörü Belçikalı Paul Otlet, Litvanyalı J. Gabriys'le birlikte "Union des Nationalites" (Milletler Birliği) adı altında özel bir teşkilat vücuda getirmişlerdir. Bu teşkilat "Annales des Nationalities" (Milletler Takvimi) isimli Fransızca bir organ da tesis ve neşr etmekteydi. 1912'de Paris'te uluslararası boyutta "I. Kongre"sini yapan bu organizasyon, dünya savaşı başlayınca Antant ideolojisi tesirine kapılmaktan kendisini tabiatıyla koruyamazdı. Nitekim öyle de oldu. Bu yönü, "Union des Nationalites"ın 26-27 Haziran 1915'te Paris'te Fransız bakanlardan M. Painleve'nin başkanlığında biraraya gelen "II. Kongresi"nde bütün çıplaklığıyla izlemek mümkündür. "Avrupa'daki küçük milletlerin kurtuluşu" parolası altında çalışan bu kongrenin bütün faaliyeti (çabası) o zaman sadece Almanya ve Avusturya-Macaristan aleyhine bulunuyordu. Fakat bu durum uzun süre devam edemezdi. Kurulduğu günden itibaren evrensel bir amaca hizmet etme arzusunu resmen açıklayan bu teşkilat, Rusya mahkumu milletlerin meselesini de kendi çalışma programına almak zorunda kalmıştı. Fakat dünya savaşı sırasında "Rusya'da milletler meselesi" gibi bir problem - çok dikkatli bir şekilde de olsa - Fransa'da sözkonusu edilemediğinden "Union des Nationalites" 1915 sonbaharında bütün faaliyet ve merkezini İsviçre'de bir çok benzer siyasi komiteler çalıştırarak bir çok kere "mahkum milletler"ın hakkını müdafaa ile meşguldü. İsviçre'de yerleştikten sonra "Union des Nationalites" 27 Haziran 1916'da Lozan'da "III. Milletler Kongresi"ni davet etti.

Üzerinde durmak istediğimiz bu enteresan kongrenin ilk oturumunda "Union des Nationalites" başkanı Paul Otlet teşkilatın çalışmalarına dair okuduğu dikkate değer raporunda bütün Rusya mahkumu milletlerin probleminden de bahsediyordu. Başkan raporunun bu bölümünde aynen şunları söylüyordu:

"Rusya'da değişik değişik beş millet muhtariyet talep ediyorlar. Bu milletler Lehistan (Polonya), Litvanya, Letonya, Finlandiya ve Ukranaya'dan ibarettir... Rusya ile imzaladığı anlaşma Fransa'yı sessizliğe mecbur etmesine rağmen, Fransa en yüksek ideallerimizin sembolü olarak kalmaktadır... Fakat bir gerçeği açıkça söylemeliyiz: Rusya milletler hapishanesidir." ("La Russie est la prison des Nationalites") (5)

Paul Otlet bu iddiasını ispat ve tenvir için Devlet Dumasının 2-15 Ağustos 1915 tarihli toplantılarında Azerbaycanlı milletvekillerden, Yusufbeyli Nasip Bey kabinesinde dışişleri bakanlığı yapan Mehmed Yusuf Cafarof'un söylediği bir nutku konu ediyor ve bu konuşmasında Mehmed Yusuf Bey'in Rusya'yı pek ağır ithamlarla suçladığını ileri sürüyor. Paul Otlet'e göre, Mehmed Yusuf Bey bu tarihi konuşmasında Güney Kafkasya'daki Türklerin Rus memurları tarafından takip ve tazyik olunduğunu, katliama ve soygunlara maruz kaldıklarını, Bakü'deki Türklerin terrörize edilerek kitle halinde Sibirya'ya sürüldüklerini, Kars ve Ardahan mıntıkalarındaki Türklerin ise feci surette kılıçtan geçirildiklerini (6) belirterek Rusların bütün bu vahşi hareketlerini Duma kürsüsünden şiddetli surette protesto etmiştir. Kongre başkanı, raporuna devamla Mehmed Yusuf Bey'den sonra Ufa milletvekili Tefkilev'in, Duma'nın aynı oturumundaki konuşmasında Rus olmayan bütün milletler ve bilhassa Rusya Türkleri için hukuk eşitliği talep ettiğine ve gayri Rus milletlere ilişkin hususi kararların ilgası teklifinde bulunduğuna işaret ettikten sonra, Tefkilev'in önerisi lehinde 162 ve aleyhinde 191 oy verilerek Duma milletvekillerinin çoğunluğunun "Duma Rusya'ya sadık milletlerin müsamaha ve muamele olunmasını talep ediyor" (7) (!) gibi manasız ve boş bir rezulasyon üzerinde anlaşmalarını kaydediyor.

Raporunun dikkate değer bölümlerine rağmen, kongre başkanı M.Paul Otlet, ülkesi Belçika'nın müttefiki olan Rusya'yı pek de gücendirmek istemiyordu. Bunun için olacak, kongreye katılan 23 muhtelif milletin mümessillerine hoşemedi ve teşekkürden sonra (8) Rusya meselesini şu şekilde baştan reddetmeye çalıştı:

"Grandük Nikolay Nikoloyeviç'in (9) Çar adına neşrettiği parlak proklamasyon Lehistan için büyük bir ümit teşkil etmez mi? Ve dünya savaşını takiben Çarın gayretiyle Lehistana ilişkin "teminat altındaki bir bağımsızlık" (!) kadar ileri gidebileceğini Lehler niçin ümit etmesinler?..."

Başkan P. Otlet de dahil olmak üzere kongre heyetinin hemen hepsinde gözlenen ortak bir korku ruhu vardı ki, o da Rusyanın müttefiki Fransa ile aynı doğrultuda düşünmek ve bu sebepten dolayı Rusya'ya hoşgörü ile davranmadan ibaret bir zihniyet idi. Fakat kongrenin sonraki oturumları bu

koru zihniyetini kökünden çıkarıp attı. Bunun nedeni, Rusya mahkumu milletlerin temsilcilerinin kongreye kalabalık bir şekilde katılmaları ve bu yönüyle kongre çalışmalarına yaptıkları tesir olmuştur. Rusya esiri milletlerin bu kongredeki ortak ve yükselen bir tarzda yaptıkları çıkışlar, müşterek düşman Rus emperyalizmine yönelik saldırılar, günümüzdeki "Promethe cephesi"nin Milletler Meclisi gibi büyük uluslararası mahfillerdeki çıkışlarını andırmaktadır.

Kongrenin 27 Haziran günkü oturumunda Gürcüler namına konuşan Mihail Tseretelli mazlum milletlerin Rusya pençesinde boğulduğunu konu ederek nutkunu şöyle bitiriyordu: "Bir insanın katline karşı protesto ve nefret edildiği gibi, bir milletin öldürülmesine de aynı şiddetle karşı durulmalı ve itiraz etmelidir... Her millet hukuki bir individualiteye sahip olmalıdır."

Kongrenin ikinci gününde (28 Haziran) Finlandiya adına söz alan Konni Zilliacus vatanının bütünüyle Rus despotizmine cebren tabi tutulduğunu ve Petersburg hükümetinin Finlere verdiği yalan sözlere rağmen Finlandiya'nın tüm özgürlüklerden tecrid edildiğini kaydederek konuşmasını şu sözlerle tamamladı:

"Finlandiya şimdiye kadar sadece muhtariyet istiyordu. Bundan sonra bu ülke tam bir bağımsızlık ve bütün özgürlüğünü talep etmektedir." (Aynen: "La separation definitive, la liberte"). M. Tseretelli de Rusya ile Gürcistan arasında imzalanan eski anlaşmalara (1799) Rusya'nın uymamasını protesto etti. Litvanya temsilcisi Dr. Bartuska ise vatanı için bağımsızlık talep etmekte idi.

Kongrenin üçüncü ve son günü (29 Haziran), derin intibalar uyandıran görüntülerle doluydu. O günkü oturumun konusu da tümüyle Rusya esiri milletlerin meselesi teşkil ediyordu. Çar, Petersburg hükümeti, Rus yönetimi, kısaca baskıcı Rusya, kongrenin bu oturumunda adi suçlular gibi sanık sandalyesine oturmuşlardı. Bu celsede Rutenlerin (Beyaz Ruslar) temsilcisi Broscher konuşmasını "Rutenlerin tarihi, baştan sona kadar Rusya'ya karşı yürütülen mücadele ve istiklal davası tarihidir" sözleriyle bitirdikten sonra Lehler adına Duma üyelerinden Lempicki önemli bir konuşma yaptı. Lempicki Rusya tarafından Lehistan'ın başına açılan belaları anlatırken şöyle söylüyordu:

"Rus siyasetinin Polonya hakkındaki asıl amaç ve emeli Lehler aleyhine yönelmiş ebedi bir mücadeledir. Bu ise daima "un regime de terreur" şeklinde tezahür edilmiştir... Rus ordusunun Galiçya'daki marifeti Dante'nin "Cehennem Azapları"ni gölgede bırakacak niteliktedir; Rusya, sınırlarının kapısında "Lasciate ogni speranza" (ümidinizi terk ediniz!) gibi vecizeler yazılmaya layık bir devlettir... Avrupa, hür ve bağımsız bir Polonya olmaksızın hiç bir zaman barışa ulaşamayacaktır..."

Leh temsilciden sonra sıra Rusya mahkumu Türklerin temsilcisine gelmişti. Başkan Paul Otlet raporunda Türklerden bahsediyordu zira Türk temsilciler "Union des Nationalites" teşkilatının önceki iki kongresinde bulunmadıklarından kendilerini ve davalarını tanıtmamışlardı. Şimdi ise büyük bir delegasyonla kongreye iştirak ediyorlardı. Azeri Türklerden Hüseyinzade Ali Bey ve Kuzey Kafkasyalılardan Dağıstanlı Seyyid Tahir El Hüseyini ve İsmail Bidanuk (Çerkes) Beyleri birlikte dikkate alırsak sadece Kafkasya Türklüğü üç kişi tarafından temsil olunuyordu (****). Kuzey Türkleri dahi, soydaşları gibi, başta merhum Akçuraoğlu Yusuf Bey olmak üzere, bir kaç kişiden ibaret büyük bir heyet oluşturuyorlardı.

Rusya mahkumu Türklerin ilk kez kongreye iştirakları esasen dikkate değer bir hadise telakki olunuyorsa da, bunların oturumlardaki çıkış ve nutukları kongrenin çehresini tamamıyla değiştirmişti. Kongre oturumlarına ilişkin kısa da olsa bilgi veren, böylelikle kongreye dair yegane kaynak teşkil eden "Comte-Rendu Sommaire de la III-me Conference des Nationalites reunie a Lauzanne" başlıklı Fransızca eserde Türk -Tatar temsilcilerin nutukları maalesef oldukça kısaltılmış ve konuşmacılardan bazılarının, mesela, Hüseyinzade Ali Bey'in nutku hiçbir şekilde yer almamıştır. Umumiyetle kaydolunmalıdır ki, Rusya aleyhindeki diğer nutuklar dahi mevzuubahs eserlerde temamilen yer bulmamışlardır. Gerek kongre başkanlığında ve gerekse katılımcılarda Antanta muhipleri ve hatta doğrudan doğruya Fransız ve Belçikalıların bulunduğu gözönüne alınırsa, bu durumun asıl nedeni kolaylıkla anlaşılabilir. Bu sebeple, maalesef, bilhassa Rusya mahkumu Türklerin kongredeki faaliyetleri tamamıyla aydınlatılmış sayılamaz. Dolayısıyla, gerek kongrede ve gerekse o zamanlar Berlin, Viyana, İstanbul ve İsviçre'de Rusya mahkumu Türklerin kurtuluşu için çalışan şahıslardan bir çoğu; bilhassa Azerilerden Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzade Ali Beyler gibi halen hayatta bulunan mühim şahitler Rusya'ya karşı o zamanlar yürüttükleri mücadeleyi bütün

detaylarıyla kaleme alsalar, Rusluğa karşı bugüne dek sürdürülen milli ve mukaddes davaya muhakkak büyük bir hizmet etmiş olacaklardır.

Kongredeki Türklerin tavırlarına gelince, mevcut belgelerin gösterdiği gibi, burada en derin etki bırakan merhum Akçuraoğlu Yusuf Beyin konuşması olmuştur (10). Kazan Tatarları adına söz alan Yusuf Akçura Bey nutkunun başında Rusya'nın Kazan Hanlığı'nı istilasına hakkında tarihi bilgi vermiş ve Petersburg'un baskı siyasetini aydınlattıktan sonra, özellikle Çarlık tarafından yürütülen dil politikasına değinmiş ve Türk dilinin sistematik şekilde imha edildiğini açıklamıştır. Akçura Tatarların ilk talebinin kültürel özerlik olduğunu kaydederek, böyle bir serbestlik ve hürriyet sayesinde İdil Boyu Tatarlarının insanlığın medeniyet hazinesine katkılarda bulunacak yetenekteki bir unsur olacağını eklemiştir.

Yusuf Akçura Bey'den sonra, Kırgızlardan Mehmed Safar Ahmedof söz almış ve Rusya'nın Kırgızlar aleyhindeki siyasetini sert şekilde tenkit etmişti: *"Rusya 1861'de Kırgızları himayesi altına alırken iç işlerimize müdahale etmeyeceğini vaad etmiştir. Buna rağmen az bir zaman sonra Rusya dini törenlerimizin serbestçe yapılabilmesini, okul ve eğitim hürriyetini takibe başlamıştır. Rus dili Kırgız okullarında zorla okutulmaktadır. Bunun sonrasında Kırgızların cebren hıristiyanlaştırılmasına başlanmıştır. Fakat bunların hepsinden fena bir şey vardır ki, o da Kırgızların topraklarının zorla ellerinden alınarak kendilerinin açlığa maruz bırakılmasıdır. Kırgızların talebi Ruslarla eşit haklara sahip olmak, milli ve dini özerklik ve tarım meselelerinin çözümlenmesidir."*

Kongreden bahseden *"Comte-Rendu Sommaire de la 3 -me Conference des Nationalites reunie a Lausanne 27-29 juin 1916"* adlı eser bu Kırgız konuşmacıdan sonra bir de *"Tschagatalların (Çağatalların) temsilcisi"* diye bir konuşmacının kendi anadilinde söz söylediğini kaydetmektedir. *"Çağatal"* değil, şüphesiz Çağatay Türkü olan ve ismi kaydolunmayan bu konuşmacı nutkunu şu cümlelerle bitirmiştir:

"Adına medeni çalışma denilen Rusya'nın bütün hareketleri serbestçe gelişmemize büyük bir engel teşkil etmektedir. Bunun içindir ki, biz de tam bir bağımsızlık ve çalınmış olan topraklarımızın iadesini talep ediyoruz."

Leh temsilci milletvekili Lempicki bu iki konuşmacının ardından tekrar söz alarak Kırgızların Ruslar tarafından son derece vahşi ve insafsızca muameleye tabi tutulduğunu, Kırgızların vatanına yaptığı bir seyahat sırasında gözlediğini kaydederek, kendisinden evvel konuşan konuşmacıların şikayet ve suçlamalarının doğru olduğunu ileri sürmüştür.

Kuzey Kafkasyalılardan da iki konuşmacı kongrede çıkışta bulunmuşlardı. İsmail Bidanuk adlı Çerkes, vatandaşları namına bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmacı Rusya'nın imha siyasetini sert kelimelerle eleştirerek şöyle söylemiştir:

"Çerkesler ebedi bir kuşatma altında can çekişmektedir. Onlar Moskova despotlarına karşı müthiş bir mücadeleye başlamışlardır. Rus milleti ile ilişkide bulunmak artık imkan dışıdır. Bunun içindir ki, biz sorumluluk taşıyan medeni insanlıktan adalet ve bizi Rus pençesinden kurtarmalarını bekliyoruz."

Seyyid Tahir El Hüseyini adlı diğer Kafkasyalı da söz alarak Dağıstan için şunları söylemiştir:

"Dağıstan Rus istilasına kadar mesut ve barış içinde yaşamaktaydı. Büyük vatansever Şeyh Şamil Dağılıların (Kuzey Kafkasyalıların-ed.) hürriyeti ve istiklali uğrunda Rusya aleyhinde tam 25 yıl süren bir mücadele yürüttü. Onun vefatından sonra Ruslar Dağılıları kitleler halinde Rusya'ya sürgün etmeye başladılar. Bir buçuk milyon nüfusa sahip olan Dağıstan bugün Duma'da ancak bir tek milletvekili tarafından temsil olunuyor. Bütün medeniyet dünyasından ricamız, mazlum halkımızı Moskova'nın tahakküm ve keyfi yönetiminden kurtarmasıdır". Konuşmacı söylevini bitirir bitirmez Leh temsilci Lempick hemen ayağa kalkarak bütün kongrenin alkışları arasında şu kelimeleri sarfetti.

"Her milletin kendine ait milli kahramanları vardır ki, bütün Kafkasya'nın milli kahramanı ise Şeyh Şamil'dir. Torunu bugün aramızda bulunan bu büyük ve seçkin vatanseverin hatırasını hürmetle analım..."

Belirtmek gerekir ki, Gürcü temsilci M. Tseretelli de dahil, Kafkasyalı konuşmacıların hemen hepsi açık ve net surette Rusya'dan tamamıyla ayrılmak meselesi ile milli bağımsızlık talebini ortaya koymuşlardır; oysa diğer konuşmacılardan bazıları (mesela Akçura Bey, Mehmed Safar Ahmedof) ancak özerklik talebiyle yetinmişlerdi. Rusya'dan ayrılmayı talep eden müslüman-Türk konuşmacılardan biri de Buhara adına konuşan Mukimeddin Beycan Bey olmuştur.

Rus mahkumu milletler arasında en son söz alan Ukrayna delegesi Stepankovski idi ki, o da doğal olarak Ukrayna'nın istiklalini talep etmekteydi. Stepankovski gelecekteki barış konferansında Ukrayna probleminin milletleri istiklal hakkı prensibi üzerine hallolacağını ve böylelikle 35 milyonluk Ukrayna milletinin ileride bağımsız milletler yanında yer alacağını ümit ettiğini kaydetti.

Rusya esiri milletlerin bu temsilcilerinin kongre tarafından umulmayan bu çıkışlarını ve bilhassa konuşmacıların uyandırdığı derin intibaları seyreden Antant eğilimli başkanlık, nutuklardan sonra Rusya aleyhindeki şiddetli çıkışların etkisini hafifletmek için elinden geleni esirgememişti. Bu amaçla Rey adında bir Fransız uzun bir konuşma yaparak Çarı methetmeye başlamıştı. Mösyö Rey'in düşüncesine göre, Çar pek de müstebid bir hükümdar değilmiş, zira o Lahey Sulh Kongresi'ni davet etmekle milletlerin hürriyetini (hangi milletler ve hangi hürriyetler?- G.Jaschke) organize etmekte imiş. Dahası da var: Bu civanmerd mutlak hükümdarın ikinci vazifesi ise -1905 de tam kendi iradesiyle (!!!) anayasayı vermekten ibaretmiş. Bu sebeple, tıpkı Allah'ın dünyayı merhaleler üzerine yarattığı gibi, Devlet Duması da Rusya'yı sürekli ileriye götürmekteymiş. Fakat, konuşmacıya göre, bu zillullah çarın en nadir bir cesaretle cihan harbi başlarında sadık tebaları uğruna yaptığı üçüncü büyük bir fedakarlığı da, votkanın yasak edilmesinden ibaret imiş.

İniltileri göklere çıkan mahkum milletlerin bağımsızlık ve hürriyet talebi gibi somut ve haklı iddialara karşı, votkanın yasaklanması için çıkarılan Çar Ukazını karşılık koyan Fransız konuşmacının ubudiyeti bütün kongrenin kahkahalarına sebep olduğu gibi, kongre üyelerinden olup Antant taraftarlığıyla bilinen Baron de Ropp'u bile şu sözleri söylemeye mecbur kıldı:

"Fransa askerleri, Fransız vatandaşları! Takdis ettiğiniz herşeyi müdafaa ediniz. Fransa'yı, yani güzelliğin ve neşenin vatanı olan bu ülkeyi koruyunuz! İngiliz askerleri İngiltere vatandaşları! Size ve birçok millete mutluluk ve refah getiren imparatorluğunuzu savunun! Fakat Fransızlar ve İngilizler, Rus tahakkümü altında inleyen milletlerin köleliğini devam uğrunda bir damla kan bile akıtmayınız! Çalışın ki, yeni bir Avrupa'da milletler arasında adil bir ilişki tesis edilsin!" (Gürültülü alkışlar.)

Kongre başkanı Paul Otlet son konuşmasında bu sözlerin etkisi altında dikkate değer cümleler sarfetti. *"Bizimle beraber, burada şu tarihi saatleri yaşayanlar biraz önce dinlendiğimiz bu vicdan haykırışını, şu cesur yardım seslerini, hak ve antlaşmalara sadakat çağrısını, hür yaşamak isteyen insanların kendilerine baskı yapan ve istismar edenlere karşı yarattıkları bütün şanlı mücadele tarihini hiç bir zaman unutmayacaklardır."*

Bu tarihi kongre hakkında fikir belirten 500'ü aşkın yayın organından 2 Temmuz 1916 (10) tarihli "Tems" gazetesinin "Lüzumsuz Bir Toplantı" başlığıyla neşrettiği dikkate değer bir yazıyı hatırlamalıyız. "Tems" bu yazıda *"tarafsızlık adına sarfolunan abartılı bir gayreti" (!)* muahaza ettikten sonra, *"Verdun'daki Fransız ve Bukoniva'daki Rus askerinin milletlerin hürriyeti (!) uğrunda kongreden daha fazla fayda elde ettiklerini"* ayrıca abartmaktadır!!!

Paris'te çıkan "L'Eclair" gazetesi "Tems'e göre daha cesaretli şekilde 11 Temmuz 1916 tarihli nüshasında (11), Alcide Ebray imzasıyla neşrettiği bir yazıda, mahkum milletler probleminin insafla çözümlenmesinin çok zor olduğunu kaydettikten sonra şunları belirtmektedir: *"Herkes düşmanı olan başka bir devletteki mahkum milletlerin kurtuluşunu talep ediyor. Fakat, ne kendi ve ne de müttefikinin hakimiyetinde bulunan milletlerin ayrılmasını aklından geçirmek bile istemiyor"*. Aynı fikri Montpellier'de yayımlanan "L'Eclair" isimindeki diğer bir gazetede (5 Temmuz 1916) Jacques Bainville adlı diğer bir yazar da sözkonusu etmektedir; bu yazara göre: *"Mahkum milletlerin hakkı prensibi Fransa için tehlikelidir, zira bu prensip öyle bir silahtır ki, günün birinde kolaylıkla ya bizzat kendimiz, yahud da müttefiklerimiz aleyhine çevrilebilir..."*

Aynı tarihte ise "Frankfuster Zeitung" gazetesi büyük bir kehanetle şu sözleri yazmaktaydı: *"Mahkum milletlerin hakkı prensibi savaş sonrası en yakın geleceği oluşturacaktır. Bu problemi müslihane ve*

münsifane bir tarzda kendi içinde halleden herhangi bir devlet ancak bundan sonradır ki, en büyük iç gücü elde edecektir". (Das Maximum an innerer kraft erlangen)

Almanca diğer bir yayın, "*Korespondenzblaatt der Nachrichtenstelle für den Orient*" (Berlin) (12) Kongreye değırken çok anlamlı ve haklı bir keharette bulunarak şunları kaydediyor. "*Rusya mahkumu müslüman milletlerin sesi ilk kez Batı Avrupa'da duyulmaktadır. Bu ses kısılmayacaktır.*"

Evet, milli benliklerinin farkında olan Rusya mahkumu milletlerin sesi kısılmadı ve bunu bize Lozan Kongresinden sonraki yılların hadisesi bütün açıklığı ile göstermekte de gecikmedi. Kongre katılımcılarından bir çoğu, mesela Lehistan, Finlandiya, Estonya, Litvanya, Latviya, Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya ve Ukrayna kongreden sadece iki yıl sonra idi ki, hürriyet ve bağımsızlıklarına kavuştular, milli devletler kurabildiler ve dünya milletleri tarafından *de facto* ve *de jure* tarzda tanındılar. Kızıl perde altında gizlenen Rus emperyalizmi bu bağımsız devletlerden bazısını yeniden istila etmiştir. Lakin Rusya mahkumu milletlerin istiklal hareketini bilenler için bu yeni istilanın pek de uzun ömürlü olmadığı aşıkardır. Devlet Dumasının ünlü "*Müslüman Fraksiyonu*" ve "*Muhtariyetçiler Ittihadı*" gibi fraksiyonlarından savaşa Avrupa'da çalışan "*Kafkasya Komitesi*" ile Akçura-Hüseynzade Komiteleri (1918'in 22 Ocak, 11, 26 ve 28 Mayıs hadiseleri) (13) ve nihayet günümüzdeki "*Promethe Cephesi*" milletlerinin hareketi ile "*Kafkasya Konfederasyonu Cephesi*" Rusya mahkumu milletlerin milli mücadele tarihinde son 30 yıldır yapılan başarılı milli imtihanlar ve geçilmiş şuurulu siyasi aşamalarıdır. Bütün bu şerefli mücadelenin mükafatı olan milli bağımsızlık ise uzakta değildir. Per aspena ad astra!...

NOTLAR

(*) "Severnıy Kavkaz" (Şimali Kafkasya), Promethe hareketi içinde yer alan Kuzey Kafkasyalı mültecilerin organizasyonu "Kafkasya Dağlıları Halk Partisi" (Narodnaya Partiya Gortsev Kavkaza)'nin "Volniye Gortsı" (1926-1928) ve "Gortsı Kavkaza" (1928-1934) adlı dergilerinden sonra yayın hayatına soktuğu temel periyodüdür. İlk sayısı Mayıs 1934'te Barasbi Baytugan'ın yönetiminde çıkan "Severnıy Kavkaz"da yer alan bu çalışmayı kaleme alan yazarın gerçek kimliği bilinmemektedir. Bkz: Yeni Muhacir - "Eski Şimali Kafkasyalı Muhacirlerin Ortak Kafkasya Kurtuluş Hareketinde Rolü", Severnıy Kavkaz, Varşova, 1935, No:20, s:2-3 (MAT).

(1) Bu muhtırayı şimdiye kadar maalesef bulamadım. Merkezi devletlerin dışişleri arşivinde bulunacağı muhtemel bu önemli belge, kuşkusuz o günlerde basında da neşrolunmuştur.

(2) Bu muhtıra "Die Welt des Islams" mecmuasının IV. cildinde 25 Eylül 1916 tarihli nüshasında ve 33-34. sayfalarında aynen yayımlanmıştır.

(3) Yusuf Akçura'nın bu konferansı "Das Grössere Deutschland" dergisinde bütünüyle yayımlanmıştır (No:17, s:542-552). "Die Welt des Islams" mecmuası da bu önemli konferansın bir özetini vermiştir (C:IV, s:206)

(4) Dünya savaşıdan daha önce bir çok Azerbaycan ve İdil-Ural Türkü Almanya'da yaşamaktaydı. Bunların büyük bir kısmı Almanya'nın yüksekokullarında okuyan gençlerden, diğer bir kısmı da tüccarlardan ibaretti. İçlerinde, sonradan Moskova Üniversitesi'nde tıp profesörlüğü yapan Azerbaycanlı Dr. Cavad Oruçzade gibi, Alman bilim adamlarınca takdir edilen muktedir ilim ve bilim erbabı az değildir. I. Dünya Savaşı çıktığında bunlardan bir çoğu Almanya'da kalıp vatanlarının ve bütün Türklüğün düşmanı Rusya'ya karşı organize bir şekilde çeşitli alanlarda faaliyete başladılar. Yine bunlar aynı zamanda "Kafkasya Komitesi" ile Akçura- Hüseynzade Beylerin teşkilatı emrinde bulunuyorlardı. Belirtilen eski muhacirlerin en yararlı işlerinden biri de, Alman orduları tarafından ele geçirilen Rusya ordusu esirlerinden Türk ırkına mensup olanlar arasında siyasi ve milli mahiyette propaganda yürüterek, bu esir Türk askerlere yeni bir ruh aşılamağı. Daha sonra bu askerler Türkiye'ye gönderilerek kardeş Türk ordusunda ortak düşman Ruslara karşı savaşıyorlardı. (Türkçe metinde (3a) nolu dipnot - MAT).

(**) Osmanlı Ordusu kastedilmektedir. (MAT).

(***) I.Dünya Savaşı kastedilmektedir. (MAT).

(5) III-me Conference des Nationalites. Dokuments prelimiuaire, Lausanne, 1916, s:12. (Türkçe metinde (4) nolu dipnot - MAT).

(6) Bilindiği gibi, Türk orduları Ocak 1915'te Sarıkamış'ı işgal ederek Kafkasya'ya girmiş, Tiflis yönünde ilerliyordu. Bu olay bütün Kafkasya Türkleri tarafından büyük bir sevinç ve heyecanla karşılanmıştı. Bundan kuşkulanan Rus hükümeti ve Kafkasya ordusu komutası bütün Azerbaycan'da tedhiş rejimini şiddetlendirmiş ve Rus-Türk sınırındaki Kars, Ardahan ve Gümrü mıntıklarında masum Türk ahali arasında müthiş bir katliam icrasına başlamışlardı. Cinayet yüzbinlerce günahsız Türk kadın, erkek, ihtiyar ve bebeklerin kanına mal olmuştur. Belirtilen Türk bölgeleri cepheye

- gönderilen düzenli Ermeni ve Rus askerlerinin çizmeleri altında az bir zaman içinde harabeye çevrilmiştir. Katliamdan kurtulanlar Azerbaycan'a sığınıyorlardı. Baku'deki milli Azerbaycan teşkilatları ve cemiyetleri, yardım kuruluşları başta olmak üzere, Azerbaycan bu Rus zulmüne maruz kardeşlerinin yardımına koşmuştu ve onlarla dayanışma amacına yönelik "Kardeş Kömeği" adı altında, bugün Almanya'da mevcut "Kış yardımı" (Winterhilfswerk) teşkilatına benzeyen muazzam bir yardım organizasyonu Baku'da vucude getirilmişti. Kafkasya'daki Rus idaresinin yüzkarası olan Kars -Ardahan faciası bilahare Duma da dahi mevzuubahs olundu ve Azerbaycanlı mebusların şiddetli protestosuyla karşılaştı. (Türkçe metinde (5) nolu dipnot. Buna karşılık Rusça metinde bulunmamaktadır - MAT).
- (7) "Korrespondenzblatt der Nachrichtenstelle für den Orient", Berlin, Yıl: 1, No:11 (Türkçe metinde (6) nolu dipnot - MAT).
- (8) **Compte-Rendu Sommaire de la III-me Conference des Nationalites reunie a Lausanne 27-29 juin 1916.** (Türkçe metinde (7) nolu dipnot - MAT).
- (9) Grandük Nikolay Nikolayeviç dünya savaşı başlarında Rus ordularının başkomutanı idi. (Türkçe metinde (8) nolu dipnot - MAT).
- (****) Jaschke'nin "Kafkasya Türklüğü" dahilinde değerlendirdiği Dağıstanlılar ve Çerkeslerin, bu kapsamda ele alınamayacağı açıktır. (MAT).
- (10) **Compte-Rendu Sommaire de la III-me Conference des Nationalites reunie a Lausanne 27-29 juin 1916,** s:29 (Türkçe metinde (9) nolu dipnot - MAT).
- (11) **Compte-Rendu Sommaire de la III-me Conference des Nationalites reunie a Lausanne 27-29 juin 1916,** s: 63, 71, 73, 75 (Türkçe metinde (10) nolu dipnot - MAT).
- (12) Bkz: No:37 (13 Temmuz 1916) ve No:39 (25 Temmuz 1916) (Türkçe metinde (11) nolu dipnot - MAT).
- (13) Ukrayna, Kuzey Kafkasya, Gürcistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlık ilan ettikleri tarihlerdir. (Türkçe metinde (12) nolu dipnot - MAT).

(M. Aydın Turan - "'Kafkasya Komitesi" ile "Türkiye'deki Kuzey Kafkasya Siyasi göçmenleri Komitesi" Üzerine Bazı Kaynaklar: Gothard Jaschke'nin Bir Makalesi", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, 1997, No:168, s:13-21).